

TOMASZ JASIŃSKI
BIBLIOTEKA KÓRNICKA
WYDZIAŁ HISTORII UAM
<https://orcid.org/0000-0002-0876-2048>

FRAGMENT TEKSTU GILBERTA Z POITIERS NA OPRAWIE Z PERGAMINU MAKULATUROWEGO W ZBIORACH BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ

W Bibliotece Kórnickiej przechowywanych jest wiele starodruków z dawnego zboru braci czeskich w Lesznie, a wśród nich adligat, czyli „klocek”, łączący w całość trzy dzieła: jedno Jana Kalwina oraz dwa Macieja Flaciusa. Praca Kalwina nosi tytuł: (1) *Interim adultero-germanum: Cui adiecta est, vera Christianae pacificationis, et ecclesiae reformandae ratio*, a Macieja Flaciusa: (2) *Quod locus Lucae VII. dico tibi remissa sunt ei peccata multa, nam dilexit multum, nihil Pharisaeae iustici[a]e patrocinetur*; (3) *De vocabulo Fidei et aliis quibusdam vocabulis, explicatio vera & utilis, sumta ex fontibus Ebraicis*¹.

Dość rzadkim drukiem jest dzieło Jana Kalwina wydane w Genewie w 1549 roku przez znanego drukarza genewskiego Jeana Gérarda. Przybył on do Genewy w 1536 roku, najpewniej z okolic pobliskiego miasta Susy², i natychmiast, jako gorliwy protestant, rozpoczął druk licznych tekstów religijnych, wśród nich też Jana Kalwina. W 1549 roku w Genewie ukazały się aż dwie edycje wspomnianej pracy; egzemplarz kórnicki jest pierwszą edycją. Dzieła Macieja Flaciusa wydane

¹ Biblioteka Kórnicka, sygn. 14319–14321.

² Por. rec. autorstwa Rémy Scheurera edycji: Eugénie Droz, *Chemins de l'hérésie. Textes et documents*, t. 4, Genève 1976, „Bibliothèque de l'École des chartes” 1978, nr 136/1, s. 224.

zostały także w 1549 roku, pierwsze w Magdeburgu, a drugie przez Veita Kreutera w Wittenberdze³.

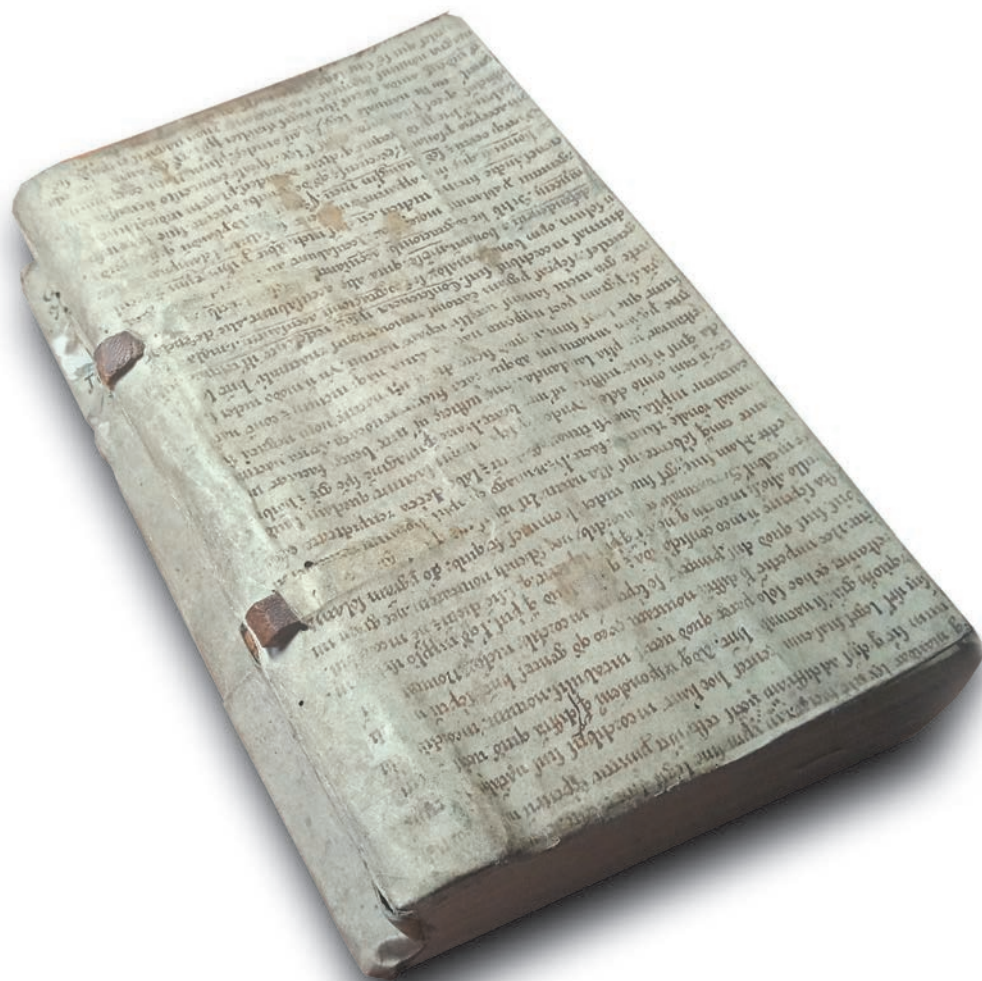
Pergamin kórnickiej okładziny po rozłożeniu ma wymiary: 23,2 × 16,2 cm (16,2 cm to wysokość, 23,2 cm to łączna szerokość obu okładek wraz z grzbietem). Początkowo przyjmowałem, że pismo tego fragmentu pochodzi z końca XIV wieku, teraz jednak przychyliam się do opinii dra Miłosza Sosnowskiego, który uznał to pismo za przejściową minuskułę książkową (*praegotica*), pochodzącą z drugiej połowy XII wieku, a najpóźniej z początku XIII wieku⁴. Tekst ten został przeze mnie zidentyfikowany jako fragment dzieła wybitnego filozofa-scholastyka Gilberta z Poitiers, którego współcześni nazywali najczęściej: Gilbertus Porreta⁵. Odnalezienie tego niewielkiego fragmentu zasługuje na odnotowanie już chociażby z bibliofilskiego i źródłoznawczego względu, tym bardziej że pochodzi on z utworu Gilberta dotychczas niewydanego drukiem. Fragment zawiera ważne elementy doktryny Gilberta o prawie naturalnym, a ponadto pośrednio odwołuje się do jego fundamentalnej formuły filozoficznej: *id quod-id quo*. Istotne jest także, aby informacja o zachowaniu oprawy sporządzonej ze średniowiecznej karty pergaminowej znana była znawcom opraw starych druków.

Aby bliżej określić miejsce odnalezionego fragmentu w dorobku filozoficzno-scholastycznym Gilberta z Poitiers, należałoby – chociaż pokrótce – przedstawić informacje o nim oraz o jego dziełach i zachowanych rękopisach. Wszystkie dane muszą posiadać jedynie ogólny charakter. Wynika to, po pierwsze, z zakresu tematycznego niniejszego czasopisma, a po drugie – z ogromu badań, które poświęcono temu filozofowi. Studia nad jego życiorysem, autorstwem przypisywanych mu dzieł, a także nad ogromną liczbą zachowanych rękopisów, stanowią rozległy obszar badawczy. Niektórzy uczeni, jak np. Nikolaus M. Häring

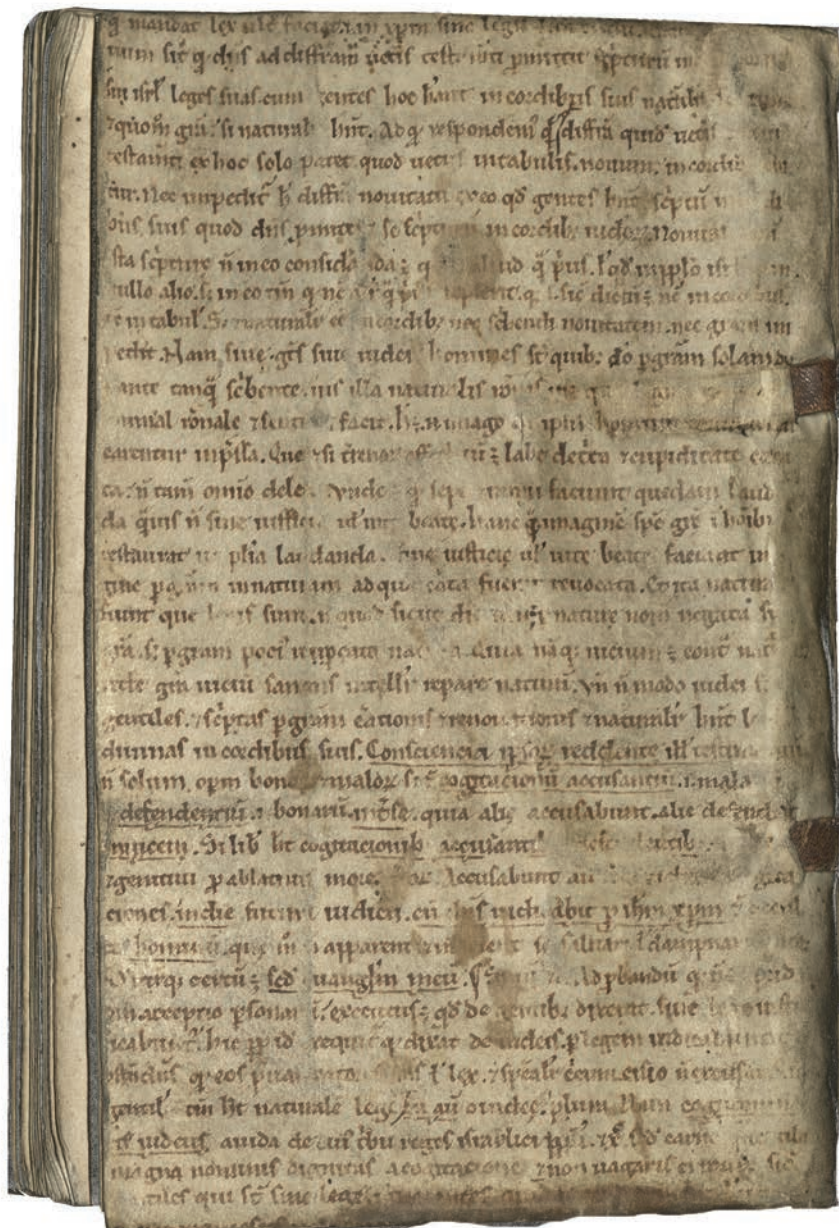
³ Adligat ten został opracowany przez Panią Magdalenę Marcinkowską, kierowniczkę Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Kórnickiej. Jej zawdzięczam wskazanie tej oprawy oraz wszelkie dane o wymienionych starodrukach i wymiarach zachowanego pergaminu.

⁴ Należy dodać, że druga strona pergaminowej oprawy, na skraju, o szerokości około 14 milimetrów, jest zapisana przez tę samą rękę. Fragmenty te będzie można zidentyfikować w przyszłości po ewentualnym wydaniu dzieł Gilberta. Pomocne może być też odklejenie opraw papierowych od wewnętrznej strony pergaminu. Pomiędzy dolną kartą oprawy pergaminowej a doklejoną do niej oprawą papierową widać jeszcze jedną kartę pergaminową, dodaną najpewniej dla wzmocnienia oprawy; karta ta jest zapisana inną ręką, pismem zapewne starszym niż omawiany w niniejszym artykule tekst. W przyszłości, jeżeli wyrażą na to zgodę konserwatorzy, spróbujemy „wydostać” tę dodatkową kartę.

⁵ Franz Pelster, *Gilbert de la Porrée, Gilbertus Porretanus oder Gilbertus Porreta?*, „Scholastik” 1949, nr 24, s. 401–403.

Il. 1. Adligat z tekstem Gilberta z Poitiers na okładzinie.
Zbiory Biblioteki Kórnickiej, sygn. 14319–14321. Fot. Z. Nowakowski

Il. 1. Pergaminowa okładzina z XII/XIII wieku z tekstem Gilberta z Poitiers.
Zbiory Biblioteki Kórnickiej, sygn. 14319–14321. Fot. Z. Nowakowski

(1909–1982), niemiecki pallotyn, poświęcili wiele lat pracy traktatom Gilberta⁶. Z tego względu bez dostępu do dziesiątków rozpraw, bez autopsji niezliczonych rękopisów i bez doświadczenia w tym zakresie, opartego na wieloletnich studiach, można jedynie ograniczyć się do ogólnych informacji. Korzystając jednak z okazji, a właściwie wypełniając obowiązek bibliotekarski, należy zwrócić uwagę, że w studiach nad tekstami Gilberta nie sięgnięto do wielu pogłębionych metod badawczych, za pomocą których z większą niż dotychczas precyzją można analizować teksty średniowiecznego piśmiennictwa. Chodzi mianowicie o uwzględnienie w badaniach identyfikacyjnych: stylistyki, frazeologii, a także poetyki wraz z rytmiką i dźwiękowymi figurami retorycznymi⁷. W niniejszym krótkim artykule posłużą one jedynie dla zilustrowania jednej z wymienionych metod, mianowicie rytmiki, aby pokazać, jak wielkie możliwości badawcze przynosi nam uwzględnienie wiedzy z tego zakresu. Posłużenie się pozostałymi metodami, w tym pełnym zakresem badań rytmicznych, wymagałoby kilkuletnich studiów.

Na wstępie warto zamieścić kilka informacji ogólnych o Gilbertcie i przypisywanych mu utworach. Urodził się w Poitiers krótko po 1085 roku⁸. Nic pewnego nie wiemy o jego pochodzeniu. Przekazy o szlacheckim rodowodzie są wątpliwe. Według Ottona z Fryzycji jego pierwszym nauczycielem w rodzinnym Poitiers był magister Hilary⁹. Długi czas badacze nic bliższego nie potrafili powiedzieć o tym nauczycielu; niektórzy nawet wątpili w jego istnienie. Jednak w 1965 roku Nikolaus Häring dowiódł, że Hilary istniał naprawdę i był czynny w Poitiers jako

⁶ Walter H. Principe, C.S.B., *Nikolaus M. Häring, S.A.C. (1909–1982)*, „Mediaeval Studies” 1982, nr 44, s. VII–XVI.

⁷ Bliżej o tej pogłębionej analizie tekstów średniowiecznych piszę w artykule powstałym na kanwie referatu wygłoszonego przeze mnie na ostatnim Zjeździe Historyków Polskich w Lublinie – w druku; zob. też praktyczne zastosowanie tych metod: Tomasz Jasiński, *Gall Anonim a fałszerze z Reichenau*, [w:] *Silesia – Polonia – Europa: studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. Jerzy Sperka, Katowice – Bielsko-Biała – Cieszyn 2019, s. 67–97.

⁸ Por. ustalenia Lauge O. Nielsena, *Theology and Philosophy in the Twelfth Century. A Study of Gilbert Porreta's Thinking and the Theological Expositions of the Doctrine of the Incarnation during the Period 1130–1180*, Leiden 1982, s. 26. Wcześniej przypuszczano, że urodził się w okresie pomiędzy 1070 a 1075 rokiem (tamże por. przyp. 3, liczne przykłady). W 1912 roku A. Hofmeister, powołując się na Jana z Salisbury, przesunął tę datę na 1080 rok (s. 641), a N.M. Häring wykazał, że Hilarius był czynny w Poitiers dopiero od 1105 roku. W publikacji tej (Lauge O. Nielsen, dz. cyt., s. 26) dalsza literatura, którą tu pomijamy. Zob. też H.C van Elswijk, *Gilbert Porreta, sa vie, son œuvre, sa pensée*, Leuven 1966 oraz w bazie *Mirabile. Archivio digitale della cultura medievale*, <http://www.mirabileweb.it/calma/gilbertus-porretanus-n-1075-1080-m-4-9-1154/3158> [dostęp: 6.11.2021].

⁹ *Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*, red. Georg Waitz, Bernhard von Simson, *Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover – Leipzig 1912, s. 74: „primo fuit Hylarius Pictaviensis, post Bernhardus Carnotensis, ad ultimum Anshelmus et Radulfus Laudunenses, germani fratres”.

nauczyciel w latach 1105–1113. Ustalenia te pozwoliły przesunąć datę urodzenia Gilberta z lat 70. na połowę lat 80. XI wieku. Przed 1114 rokiem Gilbert udał się do Chartres, do słynnej szkoły katedralnej, gdzie studiował gramatykę pod kierunkiem Bernarda, wybitnego filozofa i cenionego znawcy łaciny klasycznej. W 1114 roku lub krótko przedtem przeniósł się do Laonu, gdzie u boku Anzelma i jego brata Radulfa studiował zagadnienia związane z Pismem Św. (*Scriptura*). Nie wiemy, czy miał tam okazję spotkać się z najsłynniejszym uczniem Anzelma – Piotrem Abelardem, który w 1113 roku w Laonie także pobierał nauki. Jeszcze przed śmiercią Anzelma (15 lipca 1117 roku) Gilbert ukończył tam jedno ze swoich najważniejszych dzieł – *Komentarz do Psalmów*. Według niepewnego źródła miał następnie powrócić do Poitiers¹⁰ i rozpocząć nauczanie. Nie ulega natomiast wątpliwości, iż w 1124 roku otrzymał godność kanonika w Chartres, a najpewniej w 1127 roku został mianowany przez Gotfryda, biskupa Chartres, kanclerzem tamtejszej szkoły katedralnej. W Chartres wykładał do 1137 roku, a w gronie jego uczniów był m.in. Everard z Ypres. Po 1137 roku, a przed 1141 rokiem, przeniósł się do Paryża. Nauczał w tamtejszej szkole katedralnej, a również w *vicus porretarum* (też *vicus ad porretas*) w Dzielnicy Łacińskiej. Od tej nazwy wziął się jego przydomek – Gilbertus Porreta. Wykładał też dialektykę i teologię w szkole klasztornej opactwa św. Apostołów (tj. św. św. Piotra i Pawła), położonego w tej samej dzielnicy na Wzgórzu św. Genowefy, a jednym z jego uczniów był Jan z Salisbury. Był bardzo wymagającym nauczycielem, co odstręczało od niego wielu uczniów. Podobno miał jednego ze swoich wychowanków poddać karze chłosty za popełnienie błędu gramatycznego.

W 1142 roku został biskupem Poitiers. Zaprzestał wówczas nauczania i oddał się naprawie finansów miejscowego Kościoła. Uwolnił go od płacenia wielu danin i podatków, a także pozyskał szereg nowych dochodów oraz poszerzył włości diecezji. Ponadto wzniósł nowe domy dla kanoników i liczne rezydencje dla siebie i przyszłych następców. Przy porządkowaniu spraw majątkowych wydał kontrowersyjny wyrok, który został oprostowany i odwołany przez legata papieskiego Alberyka z Ostii, którego czynnie wspierał Bernard z Clairvaux¹¹.

W 1146 roku wygłosił kazanie o Św. Trójcy, które wzbudziło ostry sprzeciw jego dwóch archidiakonów: Kalo i Arnolda Qui-Non-Ridet. Oskarżyli oni Gilberta o herezję przed papieżem Eugeniuszem III. Z tego powodu został dwukrotnie wezwany przed konsystorz, najpierw do Paryża, a później w 1148 roku do Reims.

¹⁰ Lauge O. Nielsen, dz. cyt., s. 40.

¹¹ Tamże, s. 29.

W czasie postępowań konsystorskich oskarżenia przeciwko Gilbertowi z ogromnym zapalem wspierał Bernard z Clairvaux. Ostatecznie papież uznał zarzuty za nieprzekonywujące i pozwolił powrócić Gilbertowi *honoris plenitudine* do Poitiers. Obszerna dokumentacja tego konfliktu, jak i sam proces doczekały się znakomitych opracowań¹².

Gilbert zmarł 4 września 1154 roku, o czym poinformował Kościół powszechny dziekan Wawrzyniec w pięknej pieśni żałobnej (*Planctus*). Bezpośrednim następcą Gilberta został archidiakon Kalo.

W 1982 roku Lauge Olaf Nielsen w swojej monografii poświęconej myśli teologicznej Gilberta o Wcieleniu Pańskim wyliczył 11 dzieł, które były przypisywane biskupowi z Poitiers: 1. *Commentarius in Psalmos*; 2. *Commentarius ad Epistolas S. Pauli*; 3. *Note super Iohannem*; 4. *Glosa super Apocalypsim*; 5. *Commentarius in Boethii Opuscula Sacra*; 6. *De Discretione Anime, Spiritus et Mentis*; 7. *Expositio in Symbolum Athanasianum*; 8. *Liber de Sex Principiis*; 9. *Epistole*; 10. *Sermo de Natali Domini* oraz 11. *Tractatus de Trinitate*¹³. W bazie informatycznej *Alcuin. Infothek der Scholastik* wymienia się 20 prac, których autorem miał być Gilbert. Część z nich pokrywa się z listą Nielsena, a niektóre, jak np. *Listy*, zostały w tej bazie podzielone, m.in. według adresatów¹⁴. Nielsen w swoich rozważaniach oparł się na trzech dziełach, które według niego niewątpliwie wyszły spod pióra Gilberta: 1. *Commentarius in Psalmos*; 2. *Commentarius ad Epistolas S. Pauli* i 3. *Commentarius in Boethii Opuscula Sacra*. Pozostałe uznał albo za wątpliwe pod względem autorskim, albo za nieprzydatne dla jego badań ze względu na treść. Zestawienie Nielsena, a także wiele wcześniejszych i późniejszych ustaleń w tym zakresie, wskazuje na poważne problemy z określeniem autorstwa dzieł przypisywanych Gilbertowi. Na przykład najbardziej popularne w średniowieczu *Liber de Sex Principiis* od czasów badań Lorenzo Minio-Paluello uchodzi za utwór niemający żadnego związku z Gilbertem¹⁵. Spośród *Listów* za autentyczny przyjmuje się jedynie list Gilberta do Mateusza, opata klasztoru benedyktyńskiego

¹² Suitbert Gammersbach, *Gilbert von Poitiers und seine Prozesse im Urteil der Zeitgenossen*, „Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung” 1959, nr 5.

¹³ Tamże, s. 40 nn. Zob. też Nikolaus M. Häring, *Handschriftliches zu den Werken Gilberts Bischof von Poitiers (1142–1154)*, „Revue d’histoire des textes” 1978, nr 8, s. 133–194.

¹⁴ *Gilbertus Porretanus*, [w:] ALKUIN. Infothek der Scholastik, https://www-app.uni-regensburg.de/Fakultaeten/PKGG/Philosophie/Gesch_Phil/alcuin/philosopher.php?id=734 [dostęp: 6.11.2021].

¹⁵ Lorenzo Minio-Paluello, *Magister sex principiorum*, [w:] *Per la storia della cultura in Italia nel Duecento e nel primo Trecento. Omaggio a Dante nel VII centenario della nascita*, „Studi medievali Spoleto” 1965, nr 6, s. 123–151.

Saint-Florent-lès-Saumur w Andegawenii¹⁶. Do nowych możliwości badawczych w tym zakresie powrócimy w dalszej części artykułu.

Tekst łaciński na oprawie z pergaminu makulaturowego nie jest szczególnie mocno zniszczony na skutek prac introligatorskich, jednak bez sięgania do paralelnych rękopisów jego odczytanie stanowiłoby pewne wyzwanie. Niestety wiele manuskryptów zawierających ten fragment jest niedostępnych online. Udało się jednak skolacjonować tekst z oprawy adligatu kórnickiego z rękopisem przechowywanym w Bibliotece Narodowej w Paryżu¹⁷.

W nawiasach kwadratowych zwykłym drukiem podałem odczyty zrekonstruowane na podstawie paryskiego rękopisu, natomiast w kwadratowych nawiasach kursywą w dwóch przypadkach braku kilku liter, których nie ma na oprawie pergaminowej, a które uzupełniono.

que mandat lex ultro faciat et in Christum sine legis littera credit. [Queritur. Quo modo no]vum sit, quod dominus ad differentiam Veteris Testamenti promittit scripturum in [cordibus populi] sui Israel leges suas, cum gentes hoc habeant in cordibus suis naturaliter sc[ri]ptum et quomodo gratia, si naturaliter habent. Ad quod respondemus quid differentia quidam Veteris et [Novi] Testamenti ex hoc solo patet quod vetus in tabulis, novum in cordibus scribitur. Nec impeditur hec differentia novitatis ex eo, quod gentes habeant scriptum in [cor]dibus suis, quod dominus promittit se scripturum in cordibus Iudeorum. Novitas [etenim] ista scripturę non in eo considerata est, quod [nunc] aliud quam prius vel quod in populo Israel quod in nullo alio, sed in eo tamen quod nunc aliter quam prius scripserit, quod sed sicut dictum est nunc in cordibus tunc in tabulis. Sed et naturaliter esse in cordibus nec scribendi novitatem nec gratiam impedit. Nam sive gentes sive Iudei homines sunt, quibus Deo per gratiam solam donante tanquam scribente vis illa naturalis rationis [inest qua legitimum aliquid] animal rationale et sentit et facit. Hec est imago Dei ipsis hom[inum] cordibus cum cr[ea]rentur impressa. Que etsi terrenorum affectuum est labe detrita et cupiditate cecata non tamen omnino dele[ta est]. Unde est quod sepe et impii faciunt quedam laud[an]da, quamvis non fine iustitię vel vitę beatę. Hanc quoque imaginem spiritus gratię in hominibus restaurat ut plurima laudanda et fine iustitię vel vite beate faciant im[a]gine per gratiam in naturam ad quam creata fuerat revocata. Et ita natura[liter] fiunt, que legis sunt, non quod sicut dictum est per naturę nomen negata sit gratia, sed per gratiam potius reparcata (!) natura. Quia namque vitium est contra naturam recte gratia vitium sanans intelligitur reparare naturam. Unde non modo Iudei sed [etiam] gentiles et scriptas per gratiam creationis et renovationis et naturaliter habent l[eges] divinas in cordibus suis. Consciencia ipsorum reddente illis testimonium

¹⁶ Lauge O. Nielsen, dz. cyt., s. 45.

¹⁷ Gilbertus Porreta, *Expositio in Epistolas Pauli*. | Gallica (bnf.fr) [dostęp: 6.11.2021]; sygn. ms. 12 028, k. 8^v–9. Autor dziękuje prof. Tomaszowi Jurkowi za skolacjonowanie tekstu i zaproponowanie kilku nowych lekcji.

non solum operum bonorum et malorum, sed etiam cogitationum accusantium et mala[rum] et defendentium et bonarum inter se quia alie accusabunt, alie defendent, invicem. Si liber habet cogitationibus, accusantibus [et] defendentibus [idem est quam] et genicium pro ablationis more [Grec]orum. Accusabunt aliter [et de]fendent [co]gitaciones in die futuri iudicii. Cum dominus iudicabit per Ihesum Christum etiam occulte hominum que modo non apparent et inde scient se salvari vel dampnari. Quod utrumque certum est secundum Evangelium meum. Sic autem et cetera ad probandum quod non est apud [domi]num acceptio personarum executus est quod de gentibus dixerat sine lege iustificabuntur. Hic propter idem exequitur quod dixerat de Iudeis per legem iudicabuntur. Ostendens quod eos prevaricatores gentis vel lex et specialiter circumcisio non excusat. Quasi gentiles tamen habent naturalem legem. Tu autem o Iudee plura. Nam cognominaris Iudeus a Iuda de cuius tribu rex Israelici populi et Christe secundum carnem que tibi magna nominis dignitas a cogitatione. Et non vagaris erroribus sicut gentiles qui sunt sine lege, ignorantes [quid facere debeant vel]

Porównanie odczytanego tekstu z rękopisami i opracowaniami naukowymi nie pozostawia wątpliwości, iż mamy do czynienia z fragmentem dzieła Gilberta z Poitiers *Komentarz do Listów św. Pawła: Commentarius ad Epistolas S. Pauli*¹⁸. Dzieło to – jak już wyżej zaznaczono – uchodzi za niewątpliwą utwór Gilberta. Fragment ze starodruku kórnickiego porusza ważne kwestie związane z prawem naturalnym. Były one przedmiotem dociekań wybitnych teologów i historyków prawa – Richarda Heinzmanna oraz Riccardo Saccentiego. Pierwszy z nich opublikował w 1969 roku artykuł o prawie naturalnym według dominikanina Rolanda z Cremony. W publikacji tej w przypisie 4 znajdujemy cytaty z *Komentarza do Listów św. Pawła* Gilberta, częściowo paralelny z tekstem z kórnickiej oprawy¹⁹. Heinzmann cytuje ten tekst bez podania tytułu dzieła, z zaznaczeniem, iż jest to tekst Gilberta z Poitiers, przywołany na podstawie rękopisu przechowywanego w Bibliothèque de Troyes (ob. Troyes, Médiathèque Jacques-Chirac, ms. 626, k. 7v). Biblioteka ta, której początki sięgają 1651 roku, w czasie rewolucji francuskiej wzbogaciła się o około 50 tys. woluminów ze słynnego klasztoru cysterskiego z Clairvaux. Wśród nich było wiele manuskryptów, w tym ten, z którego cytaty zaczerpnął Heinzmann.

Według bazy elektronicznej *Initiale. Catalogue de manuscrits enluminés* kodeks cytowany przez Heinzmanna powstał najpewniej w drugiej ćwierci

¹⁸ FAMA – Œuvres latines médiévales à succès: Commentarium in sancti Pauli epistolas (cnrs.fr) [dostęp: 29.11.2021].

¹⁹ Richard Heinzmann, *Die Lehre von ius naturale nach Roland von Cremona OP*, [w:] *Ius Sacrum, Kalus Mörsdorf zum 60. Geburtstag*, red. Audomar Scheuermann, Georg May, München – Paderborn – Wien 1969, s. 120, przyp. 4.

XIII wieku²⁰, jest spisany na pergaminie i wspianale ilustrowany (największy podziw budzą ozdobne inicjały). Niestety zamieszczone za pośrednictwem oprogramowania Biblioteki Narodowej w Paryżu zdigitalizowane rękopisy Bibliothèque de Troyes pomijają ten fragment *Komentarza do Listów św. Pawła*, który cytuje Heinzmann i który jest częściowo zbieżny z tekstem kórnickim. Riccardo Saccenti w niedawno opublikowanej rozprawie, też poświęconej idei prawa naturalnego u Gilberta z Poitiers i Pseudo-Hugona z paryskiego klasztoru św. Wiktora, kilkakrotnie odwołuje się do *Komentarza do Listów*, który określa jako: *Glossa in epistolas Beati Pauli*²¹. Dzieło to datuje na lata 30. XII wieku. Cytuje je na podstawie rękopisu, przechowywanego w Bibliotece Narodowej w Paryżu, powstałego w II połowie XII wieku (lat. 12028). Jest on dostępny online w całości, niestety nie jest tak dobrze czytelny jak rękopis z Bibliothèque de Troyes.

Porównując omawiany tekst z krótkimi cytatami obydwu uczonych, możemy odnotować kilka różnic; tak np. Heinzmann opuścił dość istotne słowo *Deo* we fragmencie: *Iudei homines sunt, quibus Deo per gratiam solam donante*. Nie możemy jednak sprawdzić, czy to opustka niemieckiego uczonego, czy też luka w podstawie. Natomiast w przypadku rękopisu paryskiego zauważamy dwie dość istotne różnice. Otóż rękopis ten zamiast *populi sui Israel leges* ma *populi sui ista leges*; słowa *Israel* brakuje też w drugim miejscu: *quod in populo [Israel] quod in nullo alio*. Ponadto możemy odnotować kilka drobniejszych różnic pomiędzy tekstem z oprawy a rękopisem paryskim. Chodzi głównie o przedstawienia wyrazów, jednak bardzo rzadkie.

Na zakończenie kilka uwag o przydatności rytmiki w badaniach nad autorstwem dzieł Gilberta i innych pisarzy średniowiecza. Przyjrzyjmy się tekstowi Gilberta z naszej oprawy, uwzględniając analizę *cursusu*:

que mandat lex ultro faciat et in Christum sine legis littera credit. **planus** (pp/2p)
 [Queritur. Quo modo no]vum sit, quod dominus ad differentiam Veteris Testamen-
 ti promittit scripturum in [cordibus populi] sui Israel leges suas, **velox** (pp/2–2p)
 cum gentes hoc habeant in cordibus suis naturaliter sc[ri]ptum] **planus** (pp/2p)
 et quomodo gratia, **tardus** (pp/3pp)

²⁰ Initiale – Manuscrit – Troyes, BM, 0626 (cnrs.fr) [dostęp: 29.11.2021].

²¹ Riccardo Saccenti, *The Grace that creates Nature, the Grace that renews Nature: Gilbert of La Porrée and the Victorines on Natural Law*, „Aisthesis” 11(1), s. 109–120 – tamże obszerna literatura.

si naturaliter habent. **planus** (pp/2p)

Ad quod respondemus, **trispindaicus** (1–1/4p)

quid differentia quidam Veteris et [Novi] Testamenti ex hoc solo patet, quod Vetus in tabulis Novum in cordibus scribitur. **tardus** (pp/3pp)

Nec impeditur hec differentia novitatis ex eo, **planus** (p/1–2p)

quod gentes habeant scriptum in [cor]dibus suis, **planus** (pp/2p)

quod dominus promittit se scripturum in cordibus Iudeorum. **velox** (pp/4p)

No[vitas [etenim] ista scripturę non in eo considerata est, quod [nunc] aliud quam prius vel quod in populo Israel, możliwa interpretacja – **tardus** (pp/3pp)

quod in nullo alio, sed in eo tamen quod nunc aliter quam prius scripserit, możliwa interpretacja – **tardus** (pp/3pp)

quod sed sicut dictum est nunc cordibus tunc in tabulis.

Sed et naturaliter esse in cordibus (p/1–3pp)

nec scribendi novitatem nec gratiam impedit. **tardus** (pp/3pp)

Nam sive gentes sive Iudei homines sunt quibus możliwa interpretacja – **tardus** (pp/3pp)

Deo per gratiam solam donante tanquam scribente vis illa naturalis rationis [inest qua legitimum aliquid] animal rationale et sentit et facit.

Hec est immago Dei ipsis hom[inum cordibus cum cr]earentur inpressa. **planus** (p/3p)

Que etsi terrenorum affectuum est labe detrita et cupiditate cecata non tamen omnino dele[ta est].

Unde est quod sepe et impii faciunt quedam laud[an]da, **planus** (p/3p)

quamvis non fine iustitię vel vitę beatę. **planus** (p/3p)

Hanc quoque imaginem spiritus gratię in hominibus restaurat,

ut plurima laudanda et fine iustitię vel vite beate faciant im[a]gine per gratiam in naturam ad quam creata fuerat revocata. **velox** (pp/4p)

Et ita natura[liter] fiunt, **planus** (pp/2p)

que legis sunt, non quod sicut dictum est per naturę nomen negata sit gratia, **tardus** (p/1–3pp)

sed per gratiam potius reparata (!) natura. **planus** (p/3p)

Quia namque vitium est contra naturam recte gratia vitium sanans intelligitur reparare naturam. **planus** (p/3p)

Unde non modo Iudei, sed [etiam] gentiles et scriptas per gratiam creationis et renovationis et naturaliter habent l[eges] divinas in cordibus suis. **planus** (pp/2p)

Consciencia ipsorum reddente illis testimonium non solum operum bonorum et malorum, **trispondaicus** (p/1–3p)

sed etiam cogitationum accusantium et mala[rum] et defendentium et bonarum inter se quia alie accusabunt, **velox** (pp/4p)

alie defendent invicem.

Si liber habet cogitationibus, accusantibus [et] defendentibus [idem est, quam] et genicium pro ablationis more [Grec]orum. **planus** (p/3p)

Accusabunt aliter [et de]fendent [co]gitaciones in die futuri iudicii. **tardus** (p/4pp)

Cum dominus iudicabit per Ihesum Christum etiam occulte hominum que modo non apparent **trispondaicus** (p/1–3p)

et inde scient se salvari vel dampnari. **planus** (p/3p)

Quod utrumque certum est secundum Evangelium meum. **planus** (pp/2p)

Sic autem et cetera ad probandum, **velox** (pp/1–3p)

quod non est apud [domi]num acceptio personarum executus est, quod de gentibus dixerat sine lege iustificabuntur. Hic propter idem exequitur, **tardus** (p/4pp)

quod dixerat de Iudeis per legem iudicabuntur.

Ostendens quod eos prevaricatores generis vel lex et specialiter circumcisio non excusat. **velox** (pp/1–3p)

Quasi gentiles tamen habent naturalem legem.

Tu autem o Iudee plura.

Nam cognominaris Iudeus a Iuda de cuius tribu rex Israelici populi Christe secundum carnem, que tibi magna nominis dignitas a cogitatione. Et non vagaris erroribus sicut gentiles, **planus** (p/3p)

qui sunt sine lege, ignorantes [quid facere debeant vel] [...].

Nie ma najmniejszej wątpliwości, że mamy do czynienia z tekstem wysoce rytmicznym. Jak można scharakteryzować jego rytmikę? Otóż, pomimo tego, że Gilbert przywiązuje dość dużą wagę do rytmiki, najważniejsza dla niego jest precyzja sformułowań. Gdy rytmika utrudnia dokładne sformułowanie myśli, to precyzja ma pierwszeństwo przed rytmiką. Rytmika ta wykazuje pewne cechy tradycyjne: 15 rytmów planus ($7 \times pp/2p$, $7 \times p/3p$ oraz jeden *per consillabicationem*), 9 rytmów tardus ($6 \times pp/3pp$; $2 \times p/4pp$ oraz jeden *per consillabicationem*), tylko 6 veloxów, a w tym trzy *per consillabicationem*; wszystkie 3 trisponadaicusy *per consillabicationem*, być może nawet nieintencjonalne.

Przed wszystkim rzuca się w oczy brak nowatorskich wzorców, którymi posługiwali się wówczas najwybitniejsi styliści, np. Hugo z Fleury, Hildebert z Lavardin (1056–1133) czy Gall Anonim. Rytm Gilberta należały bardziej do końca pierwszego tysiąclecia, o czym świadczy przewaga planusów i tardusów; cechą charakterystyczną jest duży udział specyficznego rytmu planus – $pp/2p$. Pod tym względem przypomina rytmikę znanego dokumentu Władysława Hermana dla Bambergu, co nic nie znaczy, tym bardziej że w tym ostatnim dokumencie mamy kilka pięknych „całkowitych”, tj. nie *per consillabicationem*, trisponadaicusów²². Gdy sięgniemy do *Liber de sex principiis*, którego fragment jest cytowany w przypisie, to widać, że jest to tekst bezrytmiczny, a nieliczne rytmy są nieintencjonalne²³. Potwierdza to całkowicie wyżej przytoczone ustalenia Lorenzo Minio-Paluello.

A jak wygląda *cursus* w innych tekstach Gilberta z Poitiers? Chociaż odpowiedź na to pytanie przekracza zakres niniejszego artykułu, to jednak – ze względu na niewielkie rozmiary – można się przyjrzeć rytmice jego listu do opata Mateusza; autorstwo Gilberta nie budzi w tym wypadku żadnych wątpliwości. Przyjrzyjmy się rytmice pierwszych wersów tego listu:

²² Tomasz Jasiński, *Cursus dokumentu Władysława Hermana dla Bambergu. Przyczynek do badań nad rytmiką wczesnych dokumentów* [w druku].

²³ PL 188, col. 1267A–1268A: „*Habitus est et corporis et eorum quae circa corpus sunt applicatio, per quam hoc habere, illa vero haberi denominantur; quae quidem non ex corporis universi circumjunctu, sed ex amictu solo partium dicuntur, ut braccatum et armatum esse, calceatum et petasatum esse. Caeterum talia nominibus appellata non sunt primigeniis et simplicibus, sed derivatis et factitiis, armatura, calceatura, soleatura, quae quoties usu veniunt ad eandem similitudinem fingenda sunt. Habitus recipit plus et minus, nam et armatior videtur cataphractus eques esse quam ferentarius atque veles, et calceatior qui gallicis utitur et calceo, quam qui vel calceo tantum vel gallicis. Sunt etiam qui non recipiunt plus et minus ut vestitum et tunicatum esse. Sed nec habitus est nec habitui contrarius, ut armatura, calceatura, caeteraque hujusmodi; quandoquidem unus et idem homo armatus et calceatus et manicatus esse potest. Proprium habitus est in pluribus existere, hoc est tam in corpore quam in iis quae circum corpus sunt*”.

Placuit vobis nostram consulere parvitatem super cuiusdam oblivionis casu, qui nuper in ecclesia vestra dicitur contigisse: **velox** (pp/4p)

quod videlicet super altare pane posito in eucharistiam consecrando, **velox** (pp/4p)

et calice vacuo, presbyter omnia verba **planus** (pp/2p)

quae sacramento panis et vini pertinent usque ad panis infractionem dixerit,

quando discooperto calice se cognoscens errasse, **planus** (p/3p)

positis in calice vino et aqua, **planus** (p/1–2p)

non modo super calicem, verum etiam super panis hostiam consecratam sacra consecrationis verba iteravit: **trispondaicus** (p/4p)

pro quo facto, quid vobis, quid illi presbytero, **trispondaicus** (p/4p)

quid de illa hostia faciendum sit quaeritis. **trispondaicus** (p/1–3p)

Nos autem non ex sensu nostro novum aliquid,

sed quod a prudentibus viris super simili casu consilium olim audivimus, **trispondaicus** (p/4p)

hac a vobis quaesita responsione commemoramus.

Cum enim simile factum ad aures quorundam prudentium pervenisset, **velox** (pp/4p)

presbyterum de negligentia corripiendum judicaverunt,

et conventum pro ipso oraturum providerunt²⁴. **trispondaicus** (p/4p)

Jak łatwo zauważyć, list ten jest napisany prozą rytmiczną, ale inną niż wyżej analizowany *Komentarz do Listów św. Pawła*. Oczywiście obydwie teksty mogły wyjść spod pióra jednego i tego samego pisarza. Z porównań tych wynika, że w przyszłych studiach nad korpusem dzieł Gilberta z Poitiers należy uwzględnić systematyczne badanie rytmiki we wszystkich przypisywanych mu dziełach. Powinno się też poddać badaniom utwory jego mistrzów: Bernarda, Anzelma i Radulfa, aby przekonać się, na którym z nich się wzorował. Badania takie pozwolą też wykryć ewentualne późniejsze dopiski do dzieł Gilberta.

Jednym słowem – Gilbert dopiero czeka na nowoczesne badania tekstologiczne. Konieczne będzie również uwzględnienie pozostałych elementów poetyki tekstu, a także frazeologii i stylistyki.

²⁴ Tamże, col. 1255A–B.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Biblioteka Kórnicka: Calvin Jean, *Interim adultero-germanum...*, sygn. 14319–14321.
Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris, red. Georg Waitz, Bernhard von Simson, *Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover – Leipzig 1912.

Opracowania

- Elswijk H.C. van, *Gilbert Porreta, sa vie, son œuvre, sa pensée*, Leuven 1966.
Gammersbach Suitbert, *Gilbert von Poitiers und seine Prozesse im Urteil der Zeitgenossen*, „Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung” 1959, nr 5.
Häring Nikolaus M., *Handschriftliches zu den Werken Gilberts Bischof von Poitiers (1142–1154)*, „Revue d'histoire des textes” 1978, nr 8.
Heinzmann Richard, *Die Lehre von ius naturale nach Roland von Cremona OP*, [w:] *Ius Sacrum, Kalus Mörsdorf zum 60. Geburtstag*, red. Audomar Scheuermann, Georg May, München – Paderborn – Wien 1969.
Jasiński Tomasz, *Cursus dokumentu Władysława Hermana dla Bambergu. Przyczynek do badań nad rytmią wczesnych dokumentów* [w druku].
Jasiński Tomasz, *Gall Anonim a fałszerze z Reichenau*, [w:] *Silesia – Polonia – Europa: studia historyczne dedykowane Profesorowi Idzemu Panicowi*, red. Jerzy Sperka, Katowice – Bielsko-Biała – Cieszyn 2019.
Minio-Paluello Lorenzo, *Magister sex principiorum*, [w:] *Per la storia della cultura in Italia nel Duecento e nel primo Trecento. Omaggio a Dante nel VII centenario della nascita*, „Studi medievali Spoletto” 1965, nr 6.
Nielsen Lauge Olaf, *Theology and Philosophy in the Twelfth Century. A Study of Gilbert Porreta's Thinking and the Theological Expositions of the Doctrine of the Incarnation during the Period 1130–1180*, Leiden 1982.
Pelster Franz, *Gilbert de la Porrée, Gilbertus Porretanus oder Gilbertus Porreta?*, „Scholastik” 1949, nr 24.
Principe Walter H., C.S.B., Nikolaus M. Häring, S.A.C. (1909–1982), „Mediaeval Studies” 1982, nr 44.
Saccenti Riccardo, *The Grace that creates Nature, the Grace that renews Nature: Gilbert of La Porrée and the Victorines on Natural Law*, „Aisthesis” 2018, nr 11/1.
Scheurer Rémy rec.: Eugénie Droz, *Chemins de l'hérésie. Textes et documents*, t. 4, Genève 1976, „Bibliothèque de l'École des chartes” 1978, nr 136/1.

Źródła i bazy elektroniczne

- FAMA – Œuvres latines médiévales à succès: Commentarium in sancti Pauli epistolas (cnrs.fr) [dostęp: 29.11.2021].
Gilbertus Porreta, Expositio in Epistolas Pauli. | Gallica (bnf.fr) [dostęp: 6.11.2021].
Gilbertus Porretanus, [w:] ALKUIN. Infothek der Scholastik, https://www-app.uni-regensburg.de/Fakultaeten/PKGG/Philosophie/Gesch_Phil/alcuin/philosopher.php?id=734 [dostęp: 6.11.2021].
Initiale – Manuscrit – Troyes, BM, 0626 (cnrs.fr) [dostęp: 29.11.2021].
Mirabile. Archivio digitale della cultura medievale, <http://www.mirabileweb.it/calma/gilbertus-porretanus-n-1075-1080-m-4-9-1154/3158> [dostęp: 6.11.2021].

ABSTRAKT

**FRAGMENT TEKSTU GILBERTA Z POITIERS
NA OPRAWIE Z PERGAMINU MAKULATUROWEGO
W ZBIORACH BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ**

W Bibliotece Kórnickiej przechowywanych jest wiele starodruków z dawnego zboru braci czeskich w Lesznie, a wśród nich adligat, czyli „klocek”, łączący w całość trzy dzieła: jedno Jana Kalwina oraz dwa Macieja Flaciusa. Druk ten oprawiony został pergaminem makulaturowym, zapisanym tekstem wybitnego filozofa-scholastyka Gilberta z Poitiers; jest to fragment *Commentarius ad Epistolas S. Pauli*.

Autor artykułu porównuje tekst *Komentarza* z okładki pergaminowej z innymi rękopiśmiennymi egzemplarzami tego dzieła. Na marginesie rozważań o autorstwie traktatów przypisywanych Gilbertowi zwraca uwagę, że dotychczas w tych badaniach nie sięgnięto do analizy rytmiki. Zachowany na okładce tekst został napisany prozą rytmiczną, inną niż jeden z listów Gilberta.

Słowa kluczowe: Gilbert z Poitiers, oprawy starych druków, paleografia, pismo kodeksowe, rytmika

ABSTRACT

TOMASZ JASIŃSKI

**A FRAGMENT OF TEXT BY GILBERT DE LA PORRÉE ON A BINDING
FROM RECYCLED PARCHMENT
IN THE COLLECTIONS OF THE KÓRNIK LIBRARY**

The Kórník Library holds many early printed books from the former church of the Unity of the Brethren in Leszno, including an adligat, i.e. a volume combining three works: one by John Calvin and two by Matthias Flacius. This artefact was bound in recycled parchment inscribed with text by an eminent philosopher/scholastic logician, Gilbert de la Porrée; it is a fragment of *Commentarius ad Epistolas S. Pauli*.

The author of the article compares the text of the Commentary from the parchment cover to other hand-written copies of this work. On the sidelines of reflections concerning the authorship of the treatises attributed to Gilbert, he points out that the research in this scope has not yet taken into account an analysis of the rhythemics. The text which survived on the cover has the form of rhythmic prose – a different one than that in one of Gilbert's letters.

Keywords: Gilbert de la Porrée, bindings of early printed books, palaeography, book script, rhythemics.